

فرهنگامه دانشوران ایران

سیدعلی آل داود

اثر آفرینان [زندگینامه نام‌آوران فرهنگی ایران] (از آغاز تا سال ۱۳۰۰ هجری شمسی)، زیر نظر دکتر کمال حاج سید جوادی، با همکاری دکتر عبدالحسین نوایی، تکمیل و انجام: حسین محدث زاده و حبیب‌الله عباسی، تهران انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۷۷، جلد اول عناوین آ- الف، ۳۳۶ ص، بهاء ۱۷۵۰۰ ریال، جلد دوم: ب- خ، ۳۷۵ ص، بها ۲۳۵۰۰ ریال.

دایره فرهنگ‌نویسی در سال‌های اخیر رونق و گسترش بسیار یافته، به ویژه از حدود ۱۷ سال پیش چندین سازمان و مؤسسه معتبر در پی تدوین دانشنامه‌های مفید که گه‌گاه موضوع مشترکی دارند گام برداشته‌اند و با روشی اصولی در پی انجام مقصود هستند. از سوی دیگر امروزه محققان و پژوهشگرانی به میدان آمده‌اند که با توجه به نیازهای موجود مبادرت به تألیف پاره‌ای کتب مرجع به شیوه‌ای نو و نثری تازه می‌نمایند، یعنی گاه یک‌تنه مقصود را به انجام می‌رسانند. انصاف باید داد که این تلاش‌ها هرچند که به نتیجه مطلوب و درجه اول نینجامیده‌اند لیکن در حدّ خود کارساز هستند و نیازها را برطرف می‌نمایند. از این رو این کوشش‌های فردی را نیز باید پاس داشت و حاصل آنها را که گاه منتج به گرایش تعداد بیشتری از افراد به کتاب‌خوانی است باید مغتنم دانست. انجمن آثار و مفاخر فرهنگی در سال‌های اخیر طرحی ارائه داده و با توجه به امکانات موجود خود در پی تدوین و تنظیم دانشنامه‌ای از دانشوران ایران است که در آن

شرح حال‌ها مختصر و برای استفادهٔ عموم آسان باشد. این طرح که سرانجام نام اثر آفرینان بر آن نهاده شد، مشتمل بر اثر عظیمی است دایرةالمعارف مانند و متضمن شرح احوال و شناسایی آثار نام‌آوران فرهنگی ایران از آغاز تا سال ۱۳۰۰ ه. ش، و متولدین سال‌های ۱۳۰۰ و قبل از آن را نیز در محاسبهٔ خود آورده‌اند. دانشمندانی که احوالشان در این کتاب می‌آید در رشته‌های گوناگون چون دین، ادب، هنر، علوم خالص و رشته‌های دیگر آثاری عرضه داشته‌اند که برخی از آنها اکنون از میان رفته و بیشتر آنها در دسترس است. غیر از آن احوال هنرمندانی که اثر هنری یا معماری از آنان موجود است ذکر شده است. نظر اصلی پدیدآوردگان این دانشنامه این است که احوال کسانی را درج کنند که یا ایرانی بوده‌اند و یا از کسانی باشند که در ایران زیسته‌اند و به زبان فارسی اثری آفریده‌اند. از این کتاب تاکنون دو مجلد به طبع رسیده و در این دو جلد احوال اثرآفرینان که نام شهر آنان از «آ» تا «خ» شروع می‌شود مندرج شده است.

طرح دانشنامهٔ مذکور را که در حقیقت باید دایرةالمعارف رجال علمی و فرهنگی ایران تا سال ۱۳۰۰ ش دانست، نخست دکتر عبدالحسین نوایی در سال ۱۳۷۲ ش به انجمن آثار و مفاخر فرهنگی ارائه داد و در آغاز خود مسؤولیت انجام آن را عهده‌دار گردید و پژوهشگرانی را به خدمت گرفت، اما مجال انجام و اتمام آن را پیدا نکرد و از آن پس دو تن از محققان - حسین محدث‌زاده و حبیب‌الله عباسی - طرح مذکور را زیر نظر دکتر کمال حاج سیدجوادی ادامه دادند و ظاهراً تألیف بقیهٔ کتاب به ترتیب الفبایی و اتمام طرح در دستور کار انجمن قرار دارد.

اثر آفرینان کتابی ارزنده و قابل استفاده است. چند نمونهٔ قابل ذکر از اختصاصات و ویژگی‌های آن را برمی‌شماریم: (۱) شرح حال‌ها با ایجاز و اختصار هرچه تمام‌تر نوشته شده‌اند. مؤلفان از نقل اقوال مختلف در احوال یک نفر و سنجیدن آنها با همدیگر خودداری کرده، اصح گفته‌ها و مطالب مربوط به هر مدخل را برگزیده و به نقل آن پرداخته‌اند. البته در ذیل هر عنوان، فهرستی از منابع مربوط به صاحب اثر را آورده‌اند که کار مراجعان را آسان‌تر می‌سازد. (۲) تراجم براساس منابع کهن‌تر است. اما در ذیل مقاله، مراجع جدید و متأخر نیز معرفی شده‌اند. (۳) اسم اشهر در تعیین مداخل و ترتیب آنها ملاک قرار گرفته و اگر شخصی دارای چند شهرت مختلف بوده سعی شده که مشهورترین آنها در نظر گرفته شود. (۴) رسم الخط این کتاب از شیوه‌نامهٔ مرکز نشر دانشگاهی برگرفته شده و توصیه‌های آن در اینجا به کار گرفته شده است.

اثرآفرینان بر مبنای آثار و منابع متعدد فارسی و عربی تألیف شده است و در دو مجلد اول که منتشر شده جمعاً ۳۶۱ منبع فارسی اعم از کتب تحقیقی، تذکره‌ها، دواوین شعرا و کتب علمی مورد مراجعه مؤلفان قرار گرفته و افزون بر آنها از ۵۹ مأخذ عربی، و ۱۳ دایرةالمعارف استفاده شده است. در مقدمه‌های این دو مجلد منابع هم به ترتیب نام کتاب‌ها و هم به ترتیب نام نویسندگان معرفی شده‌اند و شاید این تکرار به صورت مذکور ضروری نبوده است.

مجلد اول حاوی چند مقدمه از دکتر حاج سید جوادی و مؤلفان کتاب است که در آنها شیوه کار خود را معرفی کرده و منابع و اختصارات را برشمرده‌اند. پدیدآورندگان البته خود اذعان دارند که در شرایط فعلی قادر به استقصای کامل نبوده‌اند و امید دارند که کار را در چاپ‌های بعد به صورت کامل‌تر عرضه کنند. در اینجا تذکر یکی دو نکته را ضروری می‌داند: اول آنکه با این که در مقدمه و پشت جلد ذکر شده که کتاب را به سال ۱۳۰۰ ش محدود کرده‌اند لیکن گاه احوال کسانی در آن دیده می‌شود که زاده سال‌های پس از ۱۳۰۰ هستند. دوم آن که استثنائاً مواردی به نظر آمد که نام اشهر شخص در نظر گرفته نشده بود.

اختصارات کتاب هم به گونه‌ای انتخاب شده‌اند که گاه منظور از آنها به آسانی امکان‌پذیر نیست مثلاً از «س» هم سال و هم «سده» مراد شده است. حرف «ش» هم برای «شمسی» و هم برای «شماره» منظور گردیده است.

منابع مورد استفاده مؤلفان اکثراً مقبول و درجه اول هستند اما گاه آثار ضعیف هم در میان مأخذ دیده می‌شوند که بهتر بود از آنها صرف نظر می‌کردند. در همین بخش نام مرحوم محمدتقی مصطفوی باستان‌شناس و دبیر سابق انجمن به دو صورت ذکر شده که باید اصلاح گردد.

با وصف این نکات اندک، اثرآفرینان برای مراجعات فوری محققان و استفاده عامه اهل کتاب مفید و قابل استفاده و ارزنده است و چون در این زمینه تاکنون کتاب دم‌دستی معتبری در دست نبود این اثر می‌تواند تا حدودی جای آنها را بگیرد. البته به این شرط که انجمن و مؤلفان، کار تحقیق و پژوهش و چاپ را رها نکنند و مجدّانه در پی اتمام آن باشند. و همچون بسیاری کارهای مشابه ادامه کار در بوته تعطیل نیفتد.